

Beeld van Sint Maarten in de noordwand van de St. Gertrudis aan het Willemsplantsoen, 1875, (collectie Catharijneconvent, StCC b 16)

Sint Maarten in het gips

Op 11 november 1986 onthulde ds J. Kronenburg in de Utrechtse Dom een wandbeeld van stadspatroon Sint Maarten.¹ Het betrof een afgietsel van een laat-middeleeuws beeld, oorspronkelijk een bovendeurstuk uit het Zoudenbalchhuis aan de Donkerstraat.² Rond 1875 werd dit kalkstenen beeld³ daar uitgebroken en kort daarop ondergebracht in het nieuwe St. Hiëronymushuis aan de Maliesingel, een neogotische bouw die ontworpen was door architect Alfred Tepe.

Kronenburg verrichtte genoemde handeling temidden van een groep Utrechtse kinderen; deze maakten zich samen met hun ouders op om een eeuwenoud gebruik, een feestelijke lampionnenop-

tocht onder het zingen van liedjes van Sint Maarten, weer in ere te herstellen. De onthulde kopie was ondertussen ook al ruim een eeuw oud. Deze bijdrage gaat in op de vervaardiging van deze en dergelijke kopieën door Tepe, en vooral over de rumoer die dat vervolgens binnen oudheidminnend Utrecht teweeg bracht.

Op 6 april 1875 schreef Tepe naar aanleiding van de door hem vervaardigde afgietsels een nijdig briefje, dat kennelijk geadresseerd was aan Mr. Adriaan Ariëns.⁴ Ariëns was advocaat te Utrecht en voorzitter van het rooms katholiek armbestuur ter stede; in de laatste hoedanigheid stond hij met name tussen 1874 en 1880 in zeer geregeld contact met de ateliers Mengelberg en Brom, en ook met architect Tepe, tesamen de artistieke kern van het kort daarvoor opgerichte 'St. Bernulphusgilde'. Het schrijven bleef bewaard tussen de nota's en kwitanties voor de bouw van het rooms katholieke Wees- en Oudenliedenhuis, beter bekend als het nieuwe 'St. Hiëronymushuis'.⁵ Tepe reageerde geprikkeld op hem ter ore gekomen verontrusting ter stede. De architect zou het beeld van Sint Maarten uit het Zoudenbalchhuis na verwijdering ruw hebben schoongemaakt om er daarna uit commerciële redenen afgietsels van te maken. De 'verontruste' was mogelijk ondertussen nog wel voor meer bang, dan Tepe vermoedde, namelijk dat verkoop van het origineel zelf (en niet alleen van afgietsels ervan) uiteindelijk in het verschiet lag. In het 'smalle' Holland gebeurden dergelijke zaken geregeld maar het verzet ertegen was groeiende.

Armbestuurder Ariëns -bij diens zoon, de 'sociale' priester Alphons Arins, viel de appel dus niet ver van de boom- superviseerde bouw en financiering van het Hiëronymushuis, bestemd voor de opname van katholieke wezen en bejaarden. In 1875 huisden de katholieke weesjongens nog in het genoemde Zoudenbalchhuis. Dit was in 1746 gekocht door de R.K. Aalmoezenerskamer maar werd nu verlaten vanwege de beoogde concentratie van armen- en wezenzorg. Bij schaalvergroting kon men immers moderner en zuiniger (weer niets nieuws onder de zon!) opereren. Voor het vertrek uit het in 1467 gebouwde pand werd zoals gezegd daar aanwezig laat-middeleeuws beeldhouwwerk uitgebroken, overigens niet alleen Sint Maarten maar ook nog een grote gebeeldhouwde schouw. Binnen neogotische gebouwen, gebouwd onder auspiciën van het Utrechtse Sint Bernulphusgilde, werd indien mogelijk wel vaker 'gotisch' werk geïncorporeerd. Beide stukken werden uiteindelijk geplaatst in het Hiëronymushuis, waar zij thans nog aanwezig zijn. Sint Maarten markeert de ingang naar de (vroeger prachtige maar thans goedeels onttakelde) kapel, de schouw versiert de grote regentenkamer. Aangezien het interieur van het Zoudenbalchhuis in 1903 totaal

uitbrandde mag men zich achteraf overigens gelukkig prijzen over de feitelijke gang van zaken! De al vermelde brief van Tepe luidt als volgt:

"Het verheugt mij dat St Martinus zooveel belangstelling inboezemt zelfs daar, waar ik zooveel "kunstliefde" niet had verwacht (.) Tot geruststelling van alle nieuw geschapen conservatoren die (volgens 't spreekwoord van nieuwe bezems) nog angs valliger en zorgvuldiger schijnen te zijn als rijksadviseurs en leden van 't Bernulphusgilde kan ik u mededeelen dat naar mijn informatie van: *nog meer geschonden* geen sprake zijn kan tenzij men het ondoen van de oude gele verkorst voor schenden aanzie. Ook van het verkoop van f 40,00 is mij volstrekt niets bekend, alleen voor de musea van Utrecht, Haarlem en Leiden zouden afgietsels gemaakt worden (.) mogelijk dat ik U van de twee laatste niet gesproken heb, daar hij de zaak slechts *en passant* behandelde als: *niet de moeite waard* (.)

En werkelijk als het beeld verkocht werd (het gebeurt niet en kan nauwelijks gebeuren, want waar koopers vinden?) ik zou er geen ongeluk noch oneer in zien indien H. Maarten evenals Venus van Milo (.) Apollo van Belvedere en zoveel beroemde werken in gyps afgietsels een zegevierende kunstreis door de wereld maakt (.)

Indien dan de verbittering der heren en der stad uit reine liefde voor kunst en oudheid is voortgesproten dan zal ze bij nader toezien wel weer verdwijnen- is dit niet het geval dan weet ik er kwalijk een remedie tegen (.)

FG (Freundliche Grüßen ?)"

A Tepe Utrecht 6 april 1875

Tepe noemt wat betreft zijn criticus man noch paard maar de goede verstaander begrijpt toch wel terstond dat hij doelt op Mr. Samuel Muller Fzn., de in 1874 aangetreden stadsarchivaris. Deze beleefde in zijn ambt inderdaad een vliegende start; dankzij Muller kreeg het Stedelijk Museum voor Oudheden al vanaf begin 1875 op de bovenverdieping van het Stadhuis de beschikking over veel extra expositieruimte. Hij was dus de 'nieuw geschapen conservator' die zich volgens Tepe als 'nieuwe bezem' nog angstvalliger gedraagt als 'zelfs rijksadviseurs'. Natuurlijk (en niet zonder recht) zag hij vanuit stedelijk-oudheidkundige optiek achterdochtig toe wanneer middeleeuws Utrechts beeldhouwwerk ter plaatse werd verwijderd.

Een van de door Tepe vervaardigde afgietsels werd in 1985 door de Fraters van Utrecht aan het Catharijneconvent geschonken.⁶ Oorspronkelijk had deze Sint Maarten dienst gedaan binnen hun St. Gregorius-school, gevestigd aan de Kromme Nieuwe Gracht te

Utrecht. Net zoals in het geval van de Dom werd dit beeld enkele jaren geleden herbevestigd binnen een Utrechtse kerk, nu de St. Gertrudis aan het Willemsplantsoen, de kathedraal van de oud-katholieke kerk van Nederland. Pastoor Van Ditmarsch achtte dit eind 1988 een passende versiering voor de noordwand binnen de hoofdkerk van 'de kerk van Utrecht', die dat jaar ingrijpend gerestaureerd werd vanwege het samengaan van de drie Utrechtse oud-katholieke parochies en de aanstaande viering van '100 Jaar Unie van Utrecht'. Zat Sint Maarten vanouds in Utrecht als windvaan van de Domtoren al hoog te paard, sinds het laatste decennium siert zijn beeltenis weer het interieur van twee prominente Utrechtse kerken. De kathedrale kerk van St. Catharina (tevens gewijd aan St. Martinus) doet het echter vooralsnog zonder Sint Maarten. Ook in het belendende Catharijneconvent zoekt men overigens tevergeefs naar een mooie middeleeuwse Martinus.

Paul Dirkse

Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht

Noten:

1. Drs Mieke Breij, Sint Maarten Schutspatroon van Utrecht,

Stichting Discodom Utrecht 1988, p. 36.

2. Over de geschiedenis van het Zoudenbalchhuis, zie: *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst/De Provincie Utrecht/De Gemeente Utrecht/Deel III A*, samengesteld door Marceline J. Dolfin, E.M. Kylstra en Jean Penders, Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist, SDU Uitgeverij 's-Gravenhage 1989, p. 409 t/m 412.

3. Hierover stelt D.P.R.A. Bouvy in zijn proefschrift *Middeleeuwse Beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden* (Balkema Amsterdam 1947, p. 74): *De andere steenen St. Maartensgroep, afkomstig uit het huis Zoudenbalch en thans geplaatst boven den ingang naar de kapel in het R.K. Weeshuis aan den Maliesingel te Utrecht, wordt als een ruwe copie beschouwd naar den St. Maarten uit den Dom.*

4. Over de persoon van Adriaan Ariëns, zie: Paul Dirkse, *Een Neogotisch Devotiekastje uit 1880 als Jubileumgeschenk voor Mr. A.W.K. Ariëns*, in: Catharijnebrief, no. 40 (december 1992), p 7 t/m 10.

5. *Gebundelde Inventarissen Deel 6*, Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, Utrecht 1987 (Inventaris R.C. Armen kamer/ Parochieel Armbestuur door I.H.M.J. Kemperman-Wilke/J. G. Riphaagen, no. 822 (nota's en kwitanties bouw Wees- en Oudeliedenhuys)

6. StCC b 16, h. 66 cm/ br. 53 cm; in 1988 gerestaureerd door Frans van Hienen en begin 1989 geplaatst in de noordwand van de St. Gertrudis.